

В. М. Шевчук, доцент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

СИТУАЦІЙНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто актуальні питання ситуаційної обумовленості тактичних операцій, вплив слідчої ситуації та її компонентів на обрання і зміст тактичних операцій, взаємозалежність досліджуваних криміналістичних категорій.

Рассмотрены актуальные вопросы ситуационной обусловленности тактических операций, воздействие следственных ситуаций и ее компонентов на выбор и содержание тактических операций, взаимозависимость исследуемых криминалистических категорий.

Ситуаційна обумовленість тактичних операцій є важливою передумовою їх формування, побудови та реалізації з урахуванням слідчих ситуацій при розслідуванні окремих видів і груп злочинів. У зв'язку з цим В. О. Коновалова слушно відзначає, що одним з найважливіших напрямків розвитку теоретичних положень методик розслідування окремих видів злочинів є дослідження в галузі тактичних операцій, що дасть змогу наповнити їх рекомендаціями, спрямованими на вдосконалення розслідування. Ситуативна залежність останніх сприяє вирішенню найтиповіших ситуацій у процесі розслідування, що забезпечує певну оперативність при їх застосуванні¹.

На сьогодні, на жаль, відсутні роботи стосовно дослідження проблем ситуаційної обумовленості тактичних операцій. У деяких роботах лише фрагментарно чи в порядку поставлення проблеми згадуються деякі аспекти зазначеного питання. Заслужовують на увагу дослідження вчених-криміналістів, присвячені питанням ситуаційної обумовленості тактичних прийомів².

Крім цього, переважна більшість авторів, досліджуючи поняття тактичної операції, розглядають ситуаційну обумовленість як одну із важливих ознак цієї криміналістичної категорії (О. М. Асташкіна, В. П. Бахін,

¹ Див.: Коновалова В. Е. Новые тенденции развития криминалистики / В. Е. Коновалова // Теория та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. — Х. : Право, 2006. — Вип. 6. — С. 15–16.

² Див.: Коновалова В. Е. Следственная тактика: принципы и функции / В. Е. Коновалова, А. М. Сербулов. — К. : РИО МВД УССР, 1983. — С. 128; Комиссаров В. И. Теоретические проблемы следственной тактики / В. И. Комиссаров ; под ред. А. И. Михайлова. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. — С. 86, 87; Гусаков А. Н. Следственная тактика (в вопросах и ответах) : учеб. пособ. / А. Н. Гусаков, А. А. Филищенко. — Свердловск : Изд-во Уральск. ун-та, 1991. — С. 14, 15; Шенітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шенітько. — Х. : Харків юрид., 2007. — С. 100–116 та ін.

О. Я. Баєв, Л. Я. Драпкін, В. А. Журавель, С. Ф. Здоровко, В. О. Коновалова, В. О. Князев, Н. А. Марочкін, В. Ю. Шепітько та ін.). Тому, на наш погляд, істотним недоліком у деяких визначеннях тактичних операцій є відсутність у них посилання на обумовленість тактичної операції слідчою ситуацією, яка виникає в процесі розслідування.

Слід зауважити, що деякі автори приділяють заслужену увагу врахуванню слідчих ситуацій при розробленні тактичних операцій під час розслідування окремих видів злочинів. Разом з тим на сьогодні дослідження проблем ситуаційної обумовленості тактичних операцій у криміналістичній літературі, на жаль, залишилися поза увагою. Викладене визначило обрання теми дослідження і дало змогу віднести розглядані проблеми до актуальних.

Дослідження показало, що зв'язок тактичної операції із слідчою ситуацією є двостороннім. Тактична операція визначається характером слідчої ситуації, яка склалася на певному етапі розслідування. Комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій (заходів), які визначають структуру тактичної операції, обумовлений у першу чергу характером вчиненого злочину і слідчою ситуацією. Залежно від слідчої ситуації структура тактичної операції може включати поряд із слідчими, організаційно-технічними, превентивними діями також оперативно-розшукові заходи, що застосовуються на різних етапах її проведення. Чинниками й обставинами, які визначають вид тактичної операції та її обсяг, є наявність доказової інформації на певний період розслідування, а також коло даних, що належить встановити.

На наш погляд, у літературі правильно відмічається, що взаємозв'язок тактичної операції і слідчої ситуації може бути обоюстороннім і мати двосторонній характер. Якщо слідча ситуація, що склалася на момент розслідування, сприятлива, то ці обставини просто використовуються при застосуванні тактичної операції, а її сприятливі аспекти враховуються під час планування і проведення такої тактичної операції. Якщо слідча ситуація несприятлива, то тактична операція покликана передусім змінити її в кращий бік, послабити її спрямованість, що протидіє розслідуванню чи взагалі її усунути. Разом з тим несприятлива слідча ситуація може спонукати слідчого і до відмови від проведення тактичної операції в даний момент або взагалі. Якщо, наприклад, непродумані дії слідчого насторожили підозрюваного, то операція із затримання його і спільників з речовими доказами може стати безрезультатною¹.

Крім цього, несприятлива слідча ситуація безпосередньо впливає на структуру тактичної операції, обмежує слідчого в обранні її елементів, не дозволяє застосувати ті чи інші тактичні прийоми або здійснити ті чи інші

¹ Див.: *Белкин Р. С.* Курс криминалистики / Р. С. Белкин. — М.: Право и закон, 2001. — С. 397; *Ищенко Е. П.* Криминалистика: учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков; под ред. Е. П. Ищенко. — М.: Юр. фирма «КОНТАКТ», ИНФРА-М, 2003. — С. 107–109; *Чебуренков А. А.* Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / А. А. Чебуренков. — М.: Юрлитинформ, 2008. — С. 179–187; *Онучин А. П.* Вопросы ситуативной методик и тактических операций при расследовании преступлений / А. П. Онучин // Тактические операции и эффективность расследования. — Свердловск: Свердловск: Свердловск юрид. ин-тут, 1986. — С. 24–33; *Савельева М. В.* Криминалистика: учебник / М. В. Савельева, А. Б. Смушкин. — М.: Изд-во «Дашков и К^о», 2007. — С. 313, 314.

слідчі дії як елементи тактичної операції¹. Зміст і спрямованість тактичної операції обумовлені, по-перше, слідчою ситуацією, а по-друге, груповими (видовими) особливостями злочину, що розслідується². Складний характер системи тактичного впливу визначає, що тактична операція повинна розроблятися як динамічна, діяльнісна певною мірою система можливостей, котра має гнучкий, неформальний характер, містить прогностичні функції та являє собою завершену сукупність дій³.

Обумовленість тактичних операцій має подвійний, обопільний, двосторонній характер: з одного боку, слідча ситуація, що склалася на певний момент розслідування, її зміст і компоненти, а з другого – власне комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та превентивних заходів, що становлять структуру тактичної операції, спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання розслідування. Тактичні операції, що зумовлюються слідчою ситуацією, можуть корегуватися в процесі її реалізації, оскільки обстановка, котра виникає в ході їх проведення, як правило, залежить від слідчої ситуації. Тому побудова тактичних операцій та їх реалізація, на наш погляд, обумовлені: слідчими ситуаціями, що виникли на певний момент розслідування; тактичними завданнями, які необхідно вирішувати певними тактичними засобами, у тому числі тактичною операцією; видом злочину, зокрема особливостями його криміналістичної характеристики; етапом розслідування тощо.

Досліджуючи зв'язок слідчої ситуації з тактичною операцією в умовах інформаційної невизначеності, О. І. Святненко слушно зазначає, що цілком очевидний зв'язок між тактичною операцією і слідчою ситуацією, який полягає в тому, що тактична операція чи тактичне завдання формується в конкретній слідчій ситуації, залежить від неї як підбором засобів, так і їх змістом. Тобто, між слідчою ситуацією і тактичною операцією існує глибокий генетичний зв'язок. Доводячи це положення, автор відмічає, що на початку розслідування перед слідчим виникає не завдання, яке потребує вирішення, а ситуація з високим ступенем невизначеності. Це вимагає впливати на ситуацію, управляти нею з метою одержання іншої ситуації з більшим ступенем визначеності. Вплив може бути спрямовано на виявлення якогось одного елемента злочину чи одного інформаційного компонента. Вплив може також виступати в іншому вигляді, бути спрямованим на з'ясування відразу декількох ознак злочину, тобто мати характер тактичної операції⁴.

¹ Див.: *Белкин П. С.* Очерки криминалистической тактики : учеб. пособ. / П. С. Белкин. — Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. — С. 70.

² Див.: *Драпкин Л. Я.* Криминалистика : учебник / Л. Я. Драпкин, В. Н. Карагодин. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. — С. 179–181.

³ Див.: *Святненко А. И.* Тактическая операция как средство разрешения следственных ситуаций с высокой степенью информационной неопределенности : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / А. И. Святненко. — Ставрополь, 2008. — С. 9, 17.

⁴ Див.: *Святненко А. И.* Вказ. праця. — С. 17.

Деякі науковці¹, вказуючи на двосторонній зв'язок тактичної операції із слідчою ситуацією, зазначають, що тактичні операції реалізуються в основному в умовах конфліктної слідчої ситуації, метою якої є зміна її в найкращому для розслідування напрямку. Конфліктна ситуація обумовлює застосування конкретного комплексу (системи), «набору» узгоджених між собою однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та превентивних заходів, спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання розслідування в цій слідчій ситуації.

Вважаємо, що такий підхід має деякі неточності й потребує в даному випадку певних уточнень. По-перше, тактичні операції проводяться при розслідуванні злочинів не тільки в конфліктних ситуаціях, а й у безконфліктних. Подруге, такий поділ слідчих ситуацій є досить умовним, будь-яка безконфліктна ситуація при неправильній організації та проведенні розслідування, допущенні слідчим помилок, може перерости в конфліктну. У такому разі можна дійти абсурдного висновку про те, що на початку розслідування в безконфліктній ситуації необхідності проведення тактичних операцій не було, але згодом слідчий перетворив таку ситуацію на конфліктну – штучно виникла необхідність у проведенні тактичних операцій. Тому такий підхід є неправильним.

На наш погляд, слід обов'язково враховувати, чи є дійсно реальна необхідність (підстави) у тій чи іншій слідчій ситуації проводити тактичні операції. Необхідність у проведенні тактичної операції виникає в тому разі, коли окреме, ізольоване застосування інших тактичних засобів є недостатньо ефективним для вирішення тактичного завдання, призведе до втрати інформації, пов'язано з додатковими витратами часу або матеріальних засобів. Відмінною особливістю тактичної операції є те, що в її зміст входить не випадковий набір слідчих дій, а цілісний комплекс пов'язаних внутрішньою єдністю, попередньо визначених, погоджених між собою, скоординованих і цілеспрямовано здійснюваних у найбільш оптимальній послідовності дій на основі спеціальної програми².

Отже, слідча ситуація постійно здійснює певний управлінський вплив на будь-яку тактичну операцію. Пізнання й врахування цієї обставини дають змогу підвищити ефективність розроблюваних тактичних операцій. Тому в процедурі підготування і прийняття рішення про проведення тактичної операції оцінка ситуації, що склалася, посідає одне із центральних місць. Недарма в криміналістичній літературі відмічається, що «правильна оцінка слідчих ситуацій та обрання на цій основі тактики розслідування є важливими умовами цілеспрямованості слідства, прийняття науково обґрунтованих і оптимальних рішень тактичного, методичного та техніко-криміналістичного характеру»³. Іншими словами, слідча ситуація обумовлює проведення так-

¹ Див.: *Ивченко Л. И.* Тактика контроля и записи переговоров и использование результатов этого следственного действия в расследовании преступлений / Л. И. Ивченко. — М. : Юрлитинформ, 2005. — С. 66–67.

² Див.: *Дулов А. В.* Тактические операции // Криминалистика : учеб. пособ. / [А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.]; под. ред. А. В. Дулова. — Мн. : НКФ «Экоперспектива», 1996. — С. 13.

³ Криминалистика социалистических стран / под. ред. В. Я. Колдина. — М. : Юрид. лит., 1986. — С. 165.

тичних операцій, які у свою чергу є засобом тактичного впливу на ситуацію з метою її зміни в кращий бік. Таким чином, тактична операція виступає специфічним тактичним засобом вирішення слідчої ситуації.

Розглядаючи проблеми розроблення та реалізації тактичних операцій і їх ситуаційної обумовленості при розслідуванні злочинів, треба враховувати основні положення теорій слідчих ситуацій, які є відносно проблематики тактичних операцій «більш загальними»¹. У зв'язку цим заслуговують на увагу розроблення вчення про криміналістичну ситуалогію і пропозиція розглядати її як елемент загальної теорії криміналістики (Т. С. Волчецька, А. Ю. Головін, Л. Я. Драпкін, М. П. Яблоков та ін.)². Г. А. Матусовський сформулював концепцію ситуаційного підходу в загальних положеннях методики розслідування окремих видів злочинів³; С. А. Воронін запропонував концепцію проблемно-пошукової слідчої ситуації та її зв'язку з установленням істини в кримінальному судочинстві⁴; Д. В. Кім дослідив теоретико-методологічні аспекти функціонування криміналістичної ситуації, її структуру, типологію та динаміку залежно від етапів і стадій кримінального процесу⁵.

На нашу думку, таке розуміння сучасного стану теорії слідчих ситуацій правильно відображає її методологічне значення для криміналістики в цілому та дозволяє чітко визначити місце цієї теорії в системі криміналістичної науки.

Слідча ситуація в процесі розслідування злочинів виступає як системне, досить складне, багатокомпонентне утворення, зміст якого складають різні умови, обставини, чинники, що мають значення для формування й реалізації тактичних операцій у слідчій практиці. З огляду на зазначене вичерпний

¹ Див.: *Белкин Р. С.* Очерки криминалистической тактики. — С. 70.

² Див.: *Волчецкая Т. С.* Криминалистическая ситуалогия : монография / Т. С. Волчецкая ; под ред. Н. П. Яблокова. — М.; Калининград : Калинингр. ун-т, 1997. — 248 с.; *Волчецкая Т. С.* Предпосылки формирования криминалистической ситуалогии / Т. С. Волчецкая, Н. П. Яблоков // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11, Право. — 1997. — № 3. — С. 41–50; *Волчецкая Т. С.* Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности : учеб. пособ. / Т. С. Волчецкая. — Калининград : Изд-во КГУ, 2001. — 99 с.; *Головин А. Ю.* Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин ; под общ. ред. Н. П. Яблокова. — М. : ЛексЭст, 2002. — 358 с.; *Драпкин Л. Я.* Теория следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин. — Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1987. — 260 с. та ін.

³ Див.: *Матусовский Г. А.* Ситуаційний підхід до розслідування злочинів / Г. А. Матусовський // Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. — Х.: Право, 1998. — С. 165–170.

⁴ Див.: *Воронин С. Э.* Проблемно-поисковые следственные ситуации и установление истины в уголовном судопроизводстве : монография / С. Э. Воронин. — Барнаул : АГУ, 2001. — 280 с.; *Воронин С. Э.* Проблемно-поисковые следственные ситуации и установление истины в уголовном судопроизводстве : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / С. Э. Воронин. — Барнаул, 2001. — 404 с.

⁵ Див.: *Ким Д. В.* Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций : монография / Д. В. Ким ; под ред. В. К. Гавло. — Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 2008. — 196 с.

перелік усіх утворюючих слідчу ситуацію елементів навряд чи може бути складено, тому доцільно вказати лише на певні групи елементів (компонентів) у структурі слідчої ситуації, як це робиться в криміналістичній літературі. Такий підхід спрощує аналіз змісту слідчої ситуації й у той же час дозволяє практичним працівникам розглянути усі її значущі елементи, визначити можливості їх оптимального використання для вирішення завдань розслідування.

На сьогодні в криміналістичній літературі існують різні підходи до визначення структури слідчої ситуації¹. Конкретну сукупність умов, у яких доводиться чи буде потрібно діяти слідчому, І. Ф. Герасимов, на наш погляд, слушно називає компонентами слідчої ситуації².

Т. С. Волчецька, аналізуючи структурні компоненти слідчої ситуації, пропонує розділити їх на три основні групи, зокрема: 1) чинники, що стосуються події, яка розслідується, і визначають ступінь достовірності та повноту інформаційної моделі події до моменту оцінювання слідчої ситуації; 2) чинники, що характеризують саму систему розслідування, її процесуальний, тактичний стани, психологічні взаємовідносини учасників попереднього розслідування тощо; 3) чинники, що стосуються зовнішнього середовища, у якому проводиться розслідування, і визначають так звану слідчу обстановку³.

Щодо запропонованого підходу в криміналістичній літературі зустрічаються окремі зауваження. Так, на думку А. В. Шмоніна, Т. С. Волчецька ототожнює зовнішнє середовище зі слідчою обстановкою, у якій проводиться розслідування, а остання, як відомо, визначається перш за все наявною інформацією про вчинений злочин, тому запропонована нею диференціація чинників слідчої ситуації є малоаргументованою. Крім цього, ще більш заплутаною стає ситуація при ознайомленні із запропонованою Т. С. Волчецькою характеристикою внутрішнього змісту кожного із цих чинників. Залишається незрозумілим, чому компоненти третьої групи є більш стабільними, ніж компоненти перших двох груп. Крім цього, розглядаючи специфічність конкретної слідчої обстановки, вона виділяє і компоненти, які характеризують психологічні особливості суб'єктів розслідування, а також особливості їх взаємодії між собою. Якщо йдеться про посадових осіб, які розслідують злочин, то цей чинник скоріше стосується другої групи, а якщо взаємодія здійснюється між органом розслідування та іншими учасниками попереднього розслідування, то Т. С. Волчецька правильно включає цей чинник у третю запропоновану нею групу⁴.

¹ Див.: Лузгин И. М. Ситуационный подход в решении криминалистических задач : фондовая лекция / И. М. Лузгин. — М. : Наука, 1987. — С. 17; Образцов В. А. Криминалистика : учеб. пособ. / В. А. Образцов. — М. : Юристъ, 1995. — С. 56; Возгрин И. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в системе частных методик расследования / И. А. Возгрин // Следственная ситуация. — М. : [б. и.], 1985. — С. 68.

² Див.: Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. — Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1975. — С. 171.

³ Див.: Волчецькая Т. С. Криминалистическая ситуалогия. — С. 146.

⁴ Див.: Шмонин А. В. Методика расследования преступлений / А. В. Шмонин. — М. : Юстицинформ, 2006. — С. 331–343.

Розвиваючи цю ідею О. І. Святненко, на наш погляд, слушно зазначає, що розгляд слідчої ситуації через компоненти, які стосуються злочину, системи розслідування і зовнішнього середовища розслідування, не дають криміналістиці нічого нового. Такий підхід практично дублює поняття об'єкта криміналістики: механізм злочину, з одного боку, і попереднє розслідування – з другого. Разом з тим така позиція не формує нового підходу до розслідування злочинів. Деталізація кожного з цих елементів невідворотно виведе на класичне розуміння, наприклад, для елементів, що становлять подію злочину, через криміналістичну характеристику, механізм злочину, спосіб вчинення, суб'єкта тощо. Проте ситуаційна концепція має вивести на інші положення методологічного характеру, тобто запропонувати дещо інший шлях криміналістичного дослідження¹.

З нашої точки зору, для вирішення завдань дослідження найбільш вдалою в методичному та прикладному відношеннях вважається позиція Р. С. Белкіна, який у слідчій ситуації виокремлював такі групи компонентів: 1) психологічного характеру; 2) інформаційного характеру; 3) процесуального і тактичного характеру; 4) матеріального й організаційно-технічного характеру².

Така структурна схема змісту слідчої ситуації об'єднує в єдине ціле різнопланові характеристики процесу розслідування, які у своїй сукупності дають повне уявлення про специфічність обстановки, що склалася в певний момент. У зв'язку з цим у літературі відзначається, що інше положення виникає, якщо слідчу ситуацію розглядати як сукупність інформаційно-логічних, тактико-психологічних, тактико-управлінських та організаційних складових. При цьому відкривається інший аспект, притаманний криміналістичному дослідженню діяльності з розкриття й розслідування злочину³.

Отже, подальші дослідження слід проводити в цьому напрямку. Дана загальна схема може успішно використовуватися для пізнання і практичного використання тієї фактичної обстановки розслідування, що зумовлює розроблення й застосування криміналістичних прийомів і рекомендацій, спрямованих на вирішення різних тактичних завдань.

У зв'язку з цим доцільно прослідити, як ті чи інші елементи слідчої ситуації втілюються при плануванні та проведенні тактичних операцій, як вони впливають на структуру тактичної операції. А. А. Чебуренков слушно зазначає, що криміналістичні рекомендації з підготовки і проведення тактичних операцій як складного організаційного комплексу слідчих, оперативно-розшукових й інших заходів також треба розробляти з урахуванням матеріальних, технічних та організаційних чинників, які проявляються в конкретній ситуації⁴. Зміст, масштаб, склад виконавців, тривалість, результативність операції можуть залежати, зокрема, від можливості об'єднання сил працівників різних правоохоронних органів, контрольованих структур та спеціальних служб; залучення фахівців і допоміжного технічного персо-

¹ Див.: Святненко А. И. Вказ. праця. — С. 14, 15.

² Див.: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Р. С. Белкин. — М. : Юрид. лит., 1988. — С. 94; Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики. — С. 70.

³ Див.: Святненко А. И. Вказ. праця. — С. 15.

⁴ Див.: Чебуренков А. А. Вказ. праця. — С. 185–187.

налу; використання спеціальних технічних засобів (загальнокриміналістичного характеру чи некриміналістичного профілю); залучення в проведення операції постійно діючих слідчо-оперативних груп та ін.¹

Крім цього, важливе значення для вдосконалення існуючих і розроблення нових тактичних операцій має врахування особливостей слідчої ситуації, зокрема, таких її процесуально-тактичних компонентів, як можливість ізоляції один від одного осіб, які проходять і справі, можливість проведення конкретної слідчої дії або оперативно-розшукового заходу тощо. Слід також враховувати компоненти слідчої ситуації матеріального й організаційно-технічного характеру, такі як наявність комунікацій між черговою частиною і слідчо-оперативною групою, наявність засобів передачі інформації, можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами та ін.²

Аналіз криміналістичної літератури та судово-слідчої практики дає змогу зробити важливий у теоретичному і практичному планах висновок про те, що в процесі розслідування злочинів простежується повторюваність слідчих ситуацій, і це створює передумови для їх типізації. «Стандартність» слідчих ситуацій і відповідно шляхи, які ведуть до їх вирішення, дозволяють говорити про можливість деякою мірою «алгоритмізувати» (програмувати) дії слідчого³. У зв'язку з цим В. О. Коновалова слушно відмічає, що в процесі розслідування злочинів велике значення мають алгоритмічні рішення, в основі яких лежать певні закономірності в узагальненні теоретичних правил і практичних рекомендацій, що становлять точну схему вирішення в певній ситуації⁴.

Таким чином, кожна типова слідча ситуація дає можливість визначити не тільки типові варіанти основних напрямів розслідування, а й алгоритм дій слідчого та оперативних працівників. Але іноді неможливо вирішити конкретне завдання за допомогою окремої слідчої дії чи оперативно-розшукового заходу, який визначає типовий алгоритм для тієї чи іншої ситуації. У цих випадках потрібний інший, більш ефективний тактичний засіб. Таким засобом виступає тактична операція⁵. Отже, типізація слідчих ситуацій створює умови для розроблення типових тактичних операцій.

Вирізнення типових ситуацій і розроблення на цій основі рекомендацій з методики розслідування окремих видів злочинів, у тому числі формування тактичних операцій, необхідні для визначення напрямку подальшого роз-

¹ Див.: *Образцов В. А.* Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений : курс лекций / В. А. Образцов. — М. : Юристъ, 2004. — С. 211–215.

² Див.: *Чурилов С. Н.* Криминалистическая методика: история и современность / С. Н. Чурилов. — М. : Маркетинг, 2002. — С. 230.

³ Див.: *Шиканов В. И.* Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений / В. И. Шиканов // Методика расследования преступлений (общие положения). — М. : [б. и.], 1976. — С. 156.

⁴ Див.: *Коновалова В. Е.* Организационные и психологические основы деятельности следователя / В. Е. Коновалова. — К. : РИО МВД УССР, 1973. — С. 95.

⁵ Див.: *Марочкин Н. А.* Типичные следственные ситуации и их влияние на выбор тактических средств на начальном этапе расследования спекуляции / Н. А. Марочкин // Тактические операции и эффективность расследования. — Саратов : Саратов. юрид. ин-т, 1986. — С. 52–53.

слідування, правильної побудови й перевірки слідчих версій, виявлення обставин, що мають значення для справи, обрання комплексу та черговості слідчих дій¹. При цьому типові слідчі ситуації являють собою «результат наукового узагальнення слідчої практики», «найвищий ступінь наукової абстракції», «ситуацію, в інформаційній структурі якої переважають загальні риси, що часто повторюються»². У зв'язку з цим В. Ю. Шепітько вірно зазначає, що стосовно типових ситуацій можна намітити певний образ дій слідчого в процесі одержання доказової інформації. Знання типових ситуацій дає змогу не тільки передбачати їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, а й обирати такі тактичні прийоми (тактичні комбінації), що є найбільш оптимальними³.

Типізувати слідчі ситуації можна тільки за одним з основних елементів. Зазвичай як така умова обирається наявність інформації про події злочину та його учасників. Типовими вважаються ті ситуації, з якими стикається слідчий на початковому чи наступному етапі розслідування злочину залежно від повноти вихідних даних. Типові слідчі ситуації істотно відрізняються від того, наприклад, у яких умовах вчинено злочин: очевидності чи неочевидності⁴. Так, при розслідуванні контрабанди типові слідчі ситуації пропонується класифікувати на три групи залежно від обсягу та змісту даних, що послужили підставою для порушення кримінальної справи, та інформації про злочинця: 1) є ознаки – достатні дані про вчинення контрабанди, відома особа, яка її вчинила; 2) є ознаки про вчинену контрабанду, але особа, яка її вчинила, невідома; 3) є ознаки контрабанди і відомості про злочинця, але останній зник з місця події⁵.

Розвиваючи наведені положення, В. Н. Карагодін, на наш погляд, слушно зазначає, що наявність взаємозв'язку між слідчими ситуаціями, з одного боку, і тактичними операціями – з другого, надає можливість розробляти типові тактичні операції, які за рівнем узагальнення можна умовно розділити на дві групи. Типові тактичні операції першого, більш високого рівня узагальнення розробляються для використання їх в ситуаціях, які є типовими для злочинів різних видів. До таких операцій можна віднести комплекси дій щодо розшуку, а також викриття злочинця. Типові тактичні операції другої групи розробляються з урахуванням криміналістичної характеристики злочинів і ситуацій, типових для їх розслідування. Названі тактичні операції є більш конкретними, оскільки конкретизуються їх завдання. Вважаємо, що вони повинні плануватися на основі більш загальних операцій

¹ Див.: Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений / Н. П. Яблоков // Вопр. борьбы с преступностью. — М., 1979. — Вып. 30. — С. 121.

² Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. — М.: Изд-во МГУ, 1984. — С. 139.

³ Див.: Шепітько В. Ю. Вказ. праця. — С. 115.

⁴ Див.: Ищенко Е. П. Вказ. праця. — С. 107–109.

⁵ Див.: Шевчук В. М. Типові слідчі ситуації та основні напрямки розслідування контрабанди / В. М. Шевчук // Проблеми законності. — Х., 1999. — Вип. 40. — С. 192–201.

першого виду. Типові операції з розпізнавання й подолання способів приховування злочинів належать до другого рівня спільності та мають розроблятися залежно від окремих способів приховування¹.

Таким чином, одним із найперспективніших напрямків досліджень у криміналістичній науці є розроблення проблем ситуаційної обумовленості тактичних операцій. У зв'язку з цим треба прослідити взаємозв'язок слідчих ситуацій і тактичних операцій, вплив слідчої ситуації та її компонентів на вибір тактичних операцій, взаємозв'язок етапів проведення тактичної операції із слідчими ситуаціями, їх вплив на тактичні завдання і тактичні операції. У свою чергу розроблення тактичних операцій створює умови для більш цілеспрямованого дослідження слідчих ситуацій, які складаються в процесі розслідування злочинів при вирішенні окремих тактичних завдань. Саме такі взаємозалежність і взаємопов'язаність досліджуваних проблем забезпечують розвиток криміналістичної науки, вдосконалення її рекомендацій для практичної діяльності. Крім цього, криміналістична теорія тактичних операцій тісно пов'язана із теорією слідчих ситуацій, тому вона багато в чому залежить від ступеня розробленості останньої. Дослідження криміналістичної ситуалогії відкриває певні перспективи і можливості для поглибленого вивчення тактичних операцій як найбільш ефективних та дійових тактичних засобів вирішення слідчих ситуацій, розкриття, розслідування й профілактики злочинів.